

FRIA HÖGSKOLAN FÖR ANTROPOSOFI

**PERSPEKTIVEN
und INITIATIVEN
zur CORONA-ZEIT**

Uehli Hurter, Justus Wittich (Utgivare)

VERLAG AM GOETHEANUM

2020

**Översättningar av några av de 16 artiklarna från 10 sektioner vid Fria Högskolan
genom Göran Nilo**

FÖRORD

Ett virus har störtat världen in i en kris. Den starkt upplevda osäkerheten, gällande hur vi ska fortsätta umgås med denna, består. Expertisen och konsulterande vetenskapares prognoser och de i sammanhang med de av WHO nationellt förankrade pandemiska försiktighetsåtgärder, gjorde att regeringarna i nästan alla länder organiserade – som i ett slags ”tävling” – drastiska inskränkningar i vardagen och i en del av de sociala kontakterna. Över hela världen hade det allvarliga konsekvenser, särskilt för de fattigare befolkningarna i Asien, Afrika eller Sydamerika med hungersnöd och existentiell ångest. Inom loppet av några veckor blev de sårbara och problematiska områdena i vårt samhällssystem tydliga, liksom i vår hållning till omvärlden, men även till sjukdom och död och överhuvudtaget i våra livs- och världsåskådningar.

Inte minst drabbades också auktoriteten hos en ensidigt materiellt inriktad och allt starkare specialiserad vetenskap av kritik och hamnade i en betydande kris gällande dess berättigande. Den högt utvecklade naturvetenskapen räcker ensam inte till för att lösa 2000-talets hopande problem på ett tillfredsställande sätt.

I denna situation, under den av myndigheterna anmodade stängningen av Goetheanum i Dornach, beslöt sig ledningen för den Fria Högskolan för Antroposofi att genomföra en intensiv retreat, för att i detta nutida läge arbeta fram kunskapsansatser och handlings orienteringar för en till en andlig dimension utvidgad vetenskap ur de olika facksektionernas perspektiv. Med offentliggörandet av det sammanställda arbetsmaterialet från knappt två veckors arbete erbjuds inga lösningar för Coronakrisen. Men försöket till en inre liksom en yttre kunskapsväg presenteras, där de olika fackliga blickriktningarna på covid-19-problemet visar farorna, men också en nödvändig medvetenhets- och livsstilsförändring för att kunna motverka framtida pandemier och deras medicinska, liksom sociala och politiska följder. Här vill den antroposofiska spirituella vetenskapen tillsammans med andra forskningsansträngningar ge ett bidrag.

Även om de olika facksektionernas parallella arbetsprocesser uppvisar den ena eller andra likheten och alla bidrag medvetet har en preliminär karaktär, kan kanske ändå, tillsammans med den inledande texten om den Fria Högskolan, ett intryck uppstå av det mål Rudolf Steiner satte för inaugurationen av en sådan Fri Högskola för Antroposofi i vår tid och hur den konkret kan visa sig i civilisationskriser.

Det är vår förhoppning att vi med detta tar ett steg till ett fruktbart utbyte med fackligt intresserade och vi känner oss i ett gemensamt ansvar förbundna med alla människor, som vill vara insatsberedda för skyddet och befrämjandet av vår livsorganism jorden och ett frihetligt-socialt civilsamhälle.

Dornach den 27 maj 2020 07-10

Ueli Hurter och Justus Wittich

som talespersoner för Goetheanumledningen 2019/2020

Vad vill den Fria Högskolan vid Goetheanum?

Goetheanum i Dornach är sätet för en Fri Högskola för Antroposofi. Den grundades av dr.phil Rudolf Steiner (1861-1925) och hans medarbetare vid slutet av 1923 med målsättningen att främja nya utbildningar och fortsättningskurser liksom levnadspraktiska initiativ inom olika civilisationsområden. Denna högskola uppstod ur insikten att en uteslutande reduktionistisk vetenskapsstrategi inte kan möta de enskilda livsområdenas komplexa problem på ett framgångsrikt sätt. Snarare sågs det som nödvändigt att föra in helhetliga, begrepp i ekologiska kategorier i det produktiva mötet mellan natur- och spirituella vetenskap, mellan konst och religion, i de samhälleliga processerna. Från början var en nyförståelse av det levande, naturens och människans utvecklingsprocesser av väsentlig betydelse, att förstå och skydda dem. Med antroposofin som en modern vetenskap om anden utvecklade Rudolf Steiner en fördjupad forskningsstrategi som öppnar viktiga perspektiv till dessa teman.

Goetheanums högskola är strukturerad i olika facksektioner och innehåller sedan starten en väg till meditativ självutveckling. Denna förstås inte som självändamål utan som en integrerad, nödvändig och oumbärlig del av en ansvarsfylld forsknings-, livs- och arbetshållning. Det handlar om att metodiskt utveckla de egna själskrafterna, d v s att stärka människans jag, medvetet handskas med sina differentierade relationer till den naturliga liksom till den andliga världen. Den meditativa självutvecklingens väg, människans konkreta inre skolning, är av grundläggande betydelse för arbetet vid Goetheanum inom alla områden. Inom Högskolan tillmäts konsten en särskild ställning. Inom Goetheanum har den produktiva arbetsplatser, där antroposofins innovativa kraft kan erfaras och synliggöras genom olika konstnärliga discipliner. Utöver detta spelar de konstnärliga praktikerna en väsentlig roll i utbildningen och i vardagen inom Högskolans alla facksektioner, eftersom de stimulerar den andliga närvaron och förmågan till intuitiv och initiativ handlingsberedskap, liksom att den ger förmåga till ett skapande umgänge med problemsituationer och till socialt samarbete.

De vetenskapliga och konstnärliga forskningsaktiviteterna, men också utbildningarna och vidareutbildningarna vid Goetheanum är decentraliserade i sin organisation. Till skillnad från andra högskolor utförs arbetet inte bara på själva platsen, utan även gällande internationella kurser, undervisning och vidareutbildning, av medarbetarna i Dornachs Högskolekollegium. Över hela världen äger exempelvis fortbildning inom antroposofisk medicin, läkepedagogik, waldorfpedagogik och biologiskt-dynamiskt jordbruk liksom utbildningar och projekt inom konstnärliga områden rum, som facksektionerna vid Goetheanum deltar organisationsmässigt. Världsomspännande koordineras och medansvaras även forskningsinitiativ och projekt inom dessa områden.

De motsvarande yrkesgrupperna träffas regelbundet vid Goetheanum och inför deltagare från alla kontinenter presenteras genom simultanöversättningar inom upp till sju språk resultat, erfarenheter reflekteras gemensamt, systematiseras och publiceras i motsvarande publikationer och presentationer för offentligheten. Resultat som utvunnits ur praktiken flyter på detta sätt in i det fortlöpande utbildnings- och forskningsarbetet inom Fria Högskolan för Antroposofi. Detta bärs och medgestaltas till en betydande del av det internationella samarbetet. Vid själva Goetheanum äger i tillägg introduktions- och fördjupningskurser i själva antroposofin rum. Förbindelsen av forskning, undervisning och praktik, individuellt och gemensamt ansvar, inre skolning och kosmopolitisk-social inriktning, präglar Goetheanum i Schweiz som högskoleinrättning.

Inom den antroposofiska medicinen, pedagogiken, lantbruket, i den antroposofiska konsten liksom inom andra områden har forskningsansatserna och forskningsresultaten vid Goetheanum visat sig vara konstruktiva, livsbefrämjande, ekologiska och hållbara. Ur detta har kontakter och produktiva arbetssammanhang, även med otaliga ickeantroposofiska yrkesgrupper, representanter från civilsamhället, vetenskapare och högskollärare. Samhälleligt ser man i ekologiskt liksom humanistisk inriktning allt tydligare nödvändigheten av kooperativa projekt som skydd och bevarande av hotat liv. Insikten, att dessa mål bara kommer att kunna nås genom en utomordentlig, inte bara fack- utan också paradigmövergripande vetenskapliga ansträngningar och Kooperationen, växer.

Ideellt och finansiellt understöds arbetet i den Fria Högskolan för Antroposofi av medlemmarna i Antroposofiska Sällskapet över hela världen, men gällande dess internationella projekt även av privata gåvor och allmännyttiga stiftelser.

*

...

CORONA OCH BIODYNAMISKT LANTBRUK

Det skall innebära en stor fara med att bara uppfatta coronakrisen som en olyckshändelse eller som ett renodlat hälsoproblem, med möjligheten till ett snabbt återvändande till "business as usual". Nej, krisen är ett globalt, systemiskt symptom, ett slags "Super-GAU"! Under de senaste två till tre årtiondena fanns många liknande kriser, som man inte tog på allvar. Den aktuella krisen som i alla medier har trängt undan klimat- och miljökrisen, visar på ett påfallande sätt vår moderna levnadsstils största sårbara punkter: ur ekologiskt, ekonomiskt, finansiellt, politiskt, socialt och även spirituellt perspektiv.

En viktig aspekt av den spirituella krisen är vår relation till naturen, som i vår tid till stor del uttrycks i den pågående nedbrytningen av livsmiljön och de levande väsendena. I olika artiklar de senaste veckorna uppmanar författare¹ till en ny gestaltning av vårt förhållande till naturen och till jorden. Jag ska nu försöka ge några synpunkter ur lantbruksperspektiv.

För lantbrukaren liksom för ekologen är coronakrisen inte oväntad. Sedan mer än 20 år uppträdde nästan årligen en ny farsot hos våra husdjur: fågelinfluensan, svininfluensan – som bägge liksom coronan även drabbat människan – "blåtungesjukan" hos fåren o.s.v. Nästan varje djurart drabbades av en sådan epidemi. Den senaste tiden ökar även virus-, bakterie- och svampsjukdomar hos kulturväxterna,² särskilt också p.g.a. klimatuppvärmningen, exempelvis "Xylella", som i södra Italien på kort tid har dödat tusentals hektar av mycket gamla olivträd. Det verkar som om något gått ordentligt snett med naturväsendenas hälsa. Å ena sidan råder allt som allt en försvagning hos de levande väsendena, även hos människan, p.g.a. den omfattande miljönedsmutsningen³ och å andra sidan en stark ökning av epidemierna. Mellan 1940 och 2000 har antalet infektionssjukdomar fyrdubblats.⁴

Detta visar hur angeläget det är för oss att få en ny förståelse för det levande och ett nytt förhållningssätt till det levande.

Fladdermöss, fabriksmässig djurhållning eller P4-laboratorium?

Tillbaka till temat coronavirus. Troligen kommer man förgäves att söka efter den aktuella covid-19-pandemins sanna ursprung. För närvarande finns ett flertal hypoteser, som intressant nog föredras efter personlig preferens. De är ofta en spegling av våra egna perspektiv på världen. Vilken hypotes känner jag mig dragen till? Gör jag det, eftersom den motsvarar min världsåskådning?

Några experter menar att viruset kommer från en fladdermus via en myrkott och sedan över till köpmännen och köparna på en marknad i Wuhan, där många levande vilda djur, liksom husdjur, säljs. Den uppfattningen motsvarar föreställningen om en farlig "vild" natur och om de "onda" kineserna med sina förment komiska ända till äckliga matvanor.

1 Georg Soldner: *Wie leben wir zusammen?* I: *Das Goetheanum*. Dornach, 3.4.2020.

2 [https://www.sciencesetavenir.fr/auteurs/loic-chauveau_19/\(27.5.2020\)](https://www.sciencesetavenir.fr/auteurs/loic-chauveau_19/(27.5.2020)).

3 Soraya Boudia: Nathalie. *Gouverner un monde toxique*, Versailles 2019

4 *La dépêche technique*, nov. 2019. <https://www.depechevererinaire.com> (27.5.2020)

En liknande hypotes fanns redan när fågelinfluensan var aktuell: de vilda djuren bär skulden. Många medier påstod att den fördes vidare från Asien av flyttfåglar. Den uppfattningen var osannolik, eftersom flyttfågelsträcken går från nord till syd, medan fågelinfluensan utbreddes sig från öst till väst.

En stor del av befolkningen har de facto en diffus ångest för den "vilda" naturen som man är mer eller mindre medveten om. Ångesten leder till många oöverlagda handlingar, för att begränsa naturen och behärska ända till utrota bestämda väsen. Jag märker dagligen denna för det mesta omedvetna hållning i min närmaste omgivning, en liten by i Frankrike. Allt ogräs rensas regelbundet bort, gräsmattan är alltid klippt, även när det överhuvudtaget inte fyller någon egentlig funktion, björnbären rivs ständigt ut o.s.v. I sin bok (*Die Angst vor der Natur*) beskriver François Terrasson⁵ ingående denna urångest och drar slutsatsen att vi borde integrera den i oss, liksom dess motsats, kärleken till naturen. Sålunda betraktat är dock viruset en del av en farlig yttre natur, där det gäller att utrota dem, liksom andra skadedjur (insekter, bakterier, ogräs, o.s.v.) – en slags krigföring, som det industrialiserade jordbruket klarar av på mycket effektivt sätt. Den franske presidenten Macron har "inkallat" hela befolkningen till att föra krig mot Corona. Vilka betingelser ska vara på plats för att människorna och särskilt barnen övervinna denna ångest inför naturen, som ofta leder till en krigisk hållning?

Dock kommer man fram till mycket intressanta samband, när man fortsätter undersöka hypotesen "fladdermus". Redan 2010 visade en analys, att minskningen av den biologiska mångfalden åtföljs av en ökning av infektionssjukdomar.⁶ För reduceringen av den biologiska mångfalden är förbunden med en förstörelse av biotoper. I fotspåren av denna förstörelse, närmar sig de djurarter som överlevt människan och hennes bosättningsområden. Exemplet boreliasjukdomen, som dök upp i USA, hjälper oss att förstå detta bättre. Denna sjukdom⁷ dyker upp på 1980-talet i staden Lyme i Connecticut, utbreder sig snabbt i Amerika och finns nu sedan 30 år också i Europa. Ekologer anser att "Borreliosen" breddade ut sig starkt under sista århundradet i Nordamerika i samband med en massutveckling av dess värd, fästingen.

Efter Nordamerikas kolonisation blev landets östra delar massivt avskogade för utvinning av träkol för industrin och lantbruket. I början av 1800-talet fanns knappast några träd eller skogar kvar i denna region. I de tidigare skogarna levde hjortar och deras "rovdjur", koyoterna och pumor bl.a. Utan skogar fanns färre hjortar och alla rovdjur sköt jägare av. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet lämnade industrin och lantbruket området. De kvarvarande skogarna ställdes under beskydd och bredde ut sig igen. Hjortarna och borelians värdar, fästingarna, som lever på hjortar och rådjur, vände tillbaka. Utan rovdjur utvecklade sig hjortarna ohejdat. Opossumdjuren, som tidigare åt fästingarna⁸ och till och med dödade dem på andra djur, blev också utrotade. I näringskedjan ersattes de av möss, som dock inte kunde reducera fästingarna. Många människor bygger sig ett hus på landet och är därigenom i närkontakt med de vilda djuren och även med deras fästingar och boreliasjukdomens bakterier. Mikrobiologen Norbert Gualde beskriver situationen så här: Livsmiljön förstördes. Sedan kan livsmiljön återskapas igen, men ärret är ofullständigt läkt, förblir öppet och varar sig.

5 François Terrasson: *La peur de la nature. Sang de la terre*. Paris 2006

6 Pierre Le Hir: *Moins d'espèces, plus de maladies infectieuses*. In: *Le Monde*. Paris, 15.12.2010, sid 4.

7 Norbert Gualde: *Comprendre les épidémies, la coévolution des microbes et des hommes. Les empêchements de penser en rond*. Paris 2006.

8 <https://www.ajccom/news/national/how-opossums-help-fight-ticks-and-lyme-disease> (27.5.2020)

Denna beskrivning är träffande: egentligen är alla levande väsen, även mikroorganismerna delar (eller celler) av större organismer, landskapsorganismer, som själva är jordeorganismens organ. När den sistnämnda får stora sår eller till och med helt förstörs, blir också många komplexa naturkretslopp mellan mark, växter och djur också förstörda. Och mikroorganismerna, är det bakterier, virus eller till och med svampsjukdomar, kan då ohejdat utveckla sig ("varbildningsprocesser") och blir "skadliga", eftersom de inte längre är inspända i en överordnad landskapsorganism.

Det genererar en andra fråga: hur kan vi vårda och gestalta landskapsorganismer så att bakterier, virus, svampsjukdomar o.s.v. blir integrerade i naturkretsloppen och därför blir mindre skadliga?

En annan hypotes för tillblivelsen av covid-19-viruset är att viruset härstammar från massproduktion av djur i Kina.⁹ Produktionen av enorma mängder av få nyttodjurraser i sterila stall har faktiskt förstärkt känsligheten för virus och bakterier i mycket stor utsträckning. Och just av dessa skäl får de utnyttjade djuren mängder av antibiotika, för att förebygga varje slag av bakteriesjukdom. Vilket i sin tur genererar multiresistenta bakterier, som i Tyskland orsakar många tusen dödsfall årligen.¹⁰ Detta faktum tas tyvärr inte tillnärmelsevis på samma allvar som covid-19-viruset. Det industriella lantbruket uttrycker sig på liknande sätt över hela världen genom utveckling av monokulturer (säd, kaffe, kakao o.s.v.). Biologen François Moutou beskriver hur detta lantbruk skapar en miljö för utbredning av patogena bakterier: "På en äng där cirka hundra växtarter växer, kan ett virus gå under, men på ett 10 hektar stort majsfält kan det ohejdat breda ut sig, om det kan förbinda sig med växtcellerna."

Där ser vi egentligen en annan aspekt av det ovan beskrivna problemet: vid massproduktion av djur samt monokulturer, produceras djur och växter som i en fabrik, helt isolerade från sin arts landskapsorganism.

Det finns ytterligare hypoteser, som den nobelpristagaren Luc Montagnier ställt upp: han menar att viruset skulle kunna komma från ett försök med AIDS-viruset i P4-laboratoriet i Wuhan.¹¹ Denna hypotes stöder särskilt människor som har bilden av en ond "Big Pharma", som experimenterar med naturens element.

Jag måste tillstå att jag inte vet vilken av alla dessa covid-19-hypoteser som är mest trolig, men var och en av dem stämmer för några epidemier i det förgångna. Därför är det nödvändigt för att förebygga sådana epidemier, att förbereda en framtid där dessa skildrade tillstånd övervinns steg för steg. Det biodynamiska lantbruket liksom den agro-ekologiska ansatsen öppnar här intressanta perspektiv, som jag nu kort ska skissa.

Från krig i det industriella lantbruket till integration i lantbruksorganismen

Hur kan vi gentemot naturen utveckla en ny hållning, utan att känna oss hotade av den, som vi ofta upplever som något som ligger utanför oss? Det betyder att varken frukta naturen och därmed överallt sträva efter att behärska den "teknologiskt", eller bara skydda den i reservat, utan att själv vara en del av den. Hur kan alltså dualiteten människa – natur övervinnas? först

⁹ <https://www.grain.org/en/article/6437-new-research-suggests-industrial-livestock-not-wet-markets-might-be-origin-of-covid-19> (27.5 2020)

¹⁰ *Tödliche Keime: das bringt uns noch um*. I: Die Zeit från 20.11.2014.

¹¹ Montagnier in CNEWS från 17.4.2020. <https://twitter.com/CNEWS/status/1251080850562834432> (27.5.2020)

måste var och en av oss erkänna att hon själv också är natur i sin kroppslighet. Vi är fortfarande vana vid att lätt skilja mellan natur och kultur, men dessa båda kategorier är, som antropologen Philippe Descola¹² tydligt visar, varken urgamla eller universella; de har uppstått under upplysningstiden i Europa.

Det finns andra visioner om världen, där människorna ser alla levande väsen som bröder och systrar och jorden som ett väsen, som en mor. Den antroposofiska ansatsen differentierar detta perspektiv genom att visa att varje väsen, växt, djur eller människa "står på olika sätt i världen". Anden inkarnerar helt i organens metamorfoser över tid i växterna, hos djuren i deras specialiseringsfunktion i sina organ. Och människan, som inte har specialiserat sig lika mycket, behåller möjligheten att fritt förfoga över en del av sina andligt skapande krafter. Den ger henne möjligheten att tillsammans med de andra naturrikerna aktivt gestalta och föra in nytt i världen. Detta perspektiv, som ger varje "naturrike" en särskild uppgift i naturens helhet, är en av grunderna i det biodynamiska lantbruket.

Lantbrukets historia visar att människan sedan långa tider överallt har gestaltat och vårdat naturen på jorden. Vår romantiska bild av, å ena sidan en ursprunglig natur och å andra sidan en natur behärskad av människan, är falsk. Och människan¹³ har sedan länge medgestaltat nästan alla jordens landskap, ibland ur en partnerskapshållning, ibland ur en härskande hållning. Hur kan vi förstärkt utveckla denna partnerskapshållning?

I det biodynamiska lantbruket eftersträvas en integrerande hållning. Det betyder att inom lantbruket, som gestaltas som en högre organism, är alla väsen i princip välkomna. Idealt borde varje växt, även kulturväxterna, varje djur kunna växa och leva i sitt sammanhang, i en egen atmosfär som är fruktbar för dem. Varje naturväsen, växt eller djur, kan aldrig existera helt för sig själva: de är alltid en del av en större helhet, som det gäller att upprätthålla och gestalta. Djur och växter är två väsen som kompletterar varandra, och mikroorganismerna, som symbiotiskt bebor varje högre väsen, hör också till som en komplettering. Det är till och med så, att när exempelvis växterna inte hittar sin andra hälft (djuren), frodas de inte så bra.

Lantbruksorganismens ideal är en inåtvänd starkt differentierad enhet. Denna organism är en stor utmaning, men också en spännande innovationsväg – framför allt för de bönder som vill ställa om från en monokultur till ett biodynamiskt odlingssätt, som exempelvis för närvarande många vinodlare eller fruktodlare. Jordbrukarna vårdar eller till och med skapar, om det inte redan finns, en motsvarande livsmiljö för varje djurgrupp, som fåglarna eller särskilt också för de vilda djuren.

Gällande mikroorganismerna nämner Rudolf Steiner¹⁴ att det finns en särskild relation mellan svampsjukdomarna och andra mikroorganismerna å ena sidan och ängar och fuktiga ängar å andra sidan. Därför är sådana landskapselement mycket viktiga på varje gård, för att skapa en plats för mikroorganismer, bakterier och svampar, som kan orsaka sjukdomar. Ett spännande integrativt perspektiv! Vanligtvis vill man systematiskt utrota alla virus, bakterier o.s.v. Man kan till och med fråga sig om det inte finns ett samband mellan förstörelsen av upp till 90 % av Europas våtmarker och den massiva ökningen av svamp- och infektionssjukdomar. Denna princip förhöjer livets mångfald och befrämjar uppkomsten av "naturintima relationer" inom livssammanhang mellan olika väsen. För många jordbrukare är i början av den biodynamiska

12 Philippe Descola: *Par-delà nature et culture*. Ed. Gallimard. Folio Paris 2005

13 Andreas Suchantke: *Partnerschaft mit der Natur*. Stuttgart 1993.

14 Rudolf Steiner: *Lantbrukskursen (GA 327)*. Dornach 1985, sid 189.

omställningsprocessen denna hållning svår att acceptera. "Jag ska ge en plats åt svampar, bakterier och andra mikroorganismer på min gård, när jag tidigare i det konventionella jordbruket använde så mycket kraft till att få bort dem med många olika gifter (pesticider, fungicider och antibiotika)?" Lika viktig som denna nya hållning, är den radikalt ändrade inställningen till naturen generellt. För att nå dit måste man intressera sig för alla dessa väsen. Jag går då från en propagerad "krigshållning" till en "välkomnande hållning". Alla väsen får ha en plats på min gård. Denna intention skapar en annan atmosfär på gården, som är direkt kännbar på en själslig nivå. "Man mår bra här!", säger besökarna utan att precis kunna iaktta varför. I ett bidrag visar läkaren Thomas Hardtmuth¹⁵ hur virus som atmosfäriska väsen lever starkt med den själsliga nivån. En ångeststämning befrämjar virus och försvagar samtidigt vårt immunförsvar. Omvänt skulle en "integrerande" hållning gentemot naturen och det konkreta skapandet av positiva "astrala" atmosfärer kunna betyda något för att förebygga "onda" virus.

Att gestalta landskapet

Ur denna princip blir landskapet gestaltat på ett helt annat sätt. Istället för att skilja mellan produktionsmark och naturskyddsområden, blir landskapet strukturerat på ett sätt som låter "natur" (i meningen att den växer spontant på platsen) och kultur (i meningen att människor planterat eller infört) genomtränga varandra ömsesidigt. Det försöker varje biodynamisk lantbrukare göra med sin lantbruksorganism, genom att "kultivera" växter och djur tillsammans, så att deras potentialitet kan utvecklas – det betyder att producera livsmedel – och att de kan leva ett värdigt liv. Ett kretslopp ska skapas tillsammans med jorden, som ska utveckla bördighet.

Ytterligare en viktig gestaltungsprincip är vården (eller anläggandet, när de fattas) av övergångszoner. Dessa biotoper (häckar, skogskanter, stränder, vägrenar o.s.v.) erbjuder största biologiska mångfald och spelar samma roll som cellmembranen i våra kroppar. De är varseblivnings- och förbindelseorgan mellan landskapets olika element. Steg för steg gestaltas lantbruket på detta sätt till en hållbar organism.

Periferisk-atmosfäriskt varseblivande och handlande

Ytterligare en aspekt ska beaktas. De senaste stora kriserna, miljöbrottet med uppvärmning och luftföroreningar liksom covid-19 har något gemensamt: de uppträder inte centrerat-punktellt. De kommer "atmosfäriskt" ur omgivningen. Fysiologiskt drabbar de våra andningsorgan som på ett rytmiskt sätt förbinder oss med världen. Därför är de också en utmaning för vårt kausala tänkande, som alltid tänker linjärt i orsak och verkan. Kan man tänka och handla atmosfäriskt och rytmiskt?

Redan i början av senaste århundradet talade Rudolf Steiner om det perifera jaget med det berömda citatet: "Människans jag lever i tingens lagbundenheter". Vad betyder detta rent konkret för lantbruksarbetet? Kan jag uppleva mitt jag mindre centrerat och mycket mer perifert – och handla ur detta?

Till detta en anekdot. Nyligen besökte jag en vinproducent på Korsika, som ville ställa om till biodynamiskt. Han berättade om sin stora överraskning, när den biodynamiska rådgivaren, istället för att konkret betrakta marken och vinrankorna och ställa frågor, först inte sade nå-

15 Thomas Hardtmuth: *Tiermast, Mikroorganismen und die Biologie der Moral*. I: Die Drei, 3/2015, sid 11.

gonting och helt enkelt gick runt i odlingen. Efteråt förstod vinodlaren att rådgivaren ville varsebli ortens atmosfär. Jämfört med vårt seende är förmågan att lukta ett atmosfäriskt sinne utan like, som varseblir mycket mer analytiskt fokuserat. Låt oss öva upp förmågan att starkare känna eller lukta stämningarna!

Genom detta kan vi också bättre förstå de biodynamiska fältpreparaten, humus- och kiselpreparatet, som i små mängder rörs i vatten och antingen sprutas på marken eller i luften. Det är atmosfäriska preparat som verkar periferiskt – man kunde också säga eteriskt. Därför är en del lantbrukare besvikna i början av omställningen, eftersom de ofta förväntar sig en lokalt synlig verkan. De måste lära sig varsebli atmosfäriskt. Det kan också vara så att verkan först varseblives i produktens kvalitet. En sommelier skriver om de biodynamiska vinerna: "De har något egenartat, de ger mig emotioner, känslor!" På det sättet arbetar vi sedan länge "periferiskt" inom det biodynamiska lantbruket, ofta utan att verkligen ha realiserat det.

Och med detta kommer vi till ytterligare en viktig princip inom biodynamiken: preparat användningen och lokalt anpassade åtgärder, som på ett helhetligt sätt befrämjar växternas hälsa och hållbarhet genom att förbinda dem starkare med platsen – jorden och kosmos – och med deras identitet (typen). Sådana växter är sedan grunden för djurens och verksamhetens hälsa. Det finns människor som märker hur en sådan biodynamisk gård bildar en helhet: den egna motståndskraften – stämningen – är bättre, hälsotillståndet växer och även kapaciteten att återhämta sig från katastrofer. En aktuell studie visar att biodynamiskt odlade vinrankor har en bättre motståndskraft mot det falska mjöldagget än rankor som odlats konventionellt.

Dessa användningssätt kan också vara vägvisande exempel för den vidare utvecklingen, som tidens utmaningar kräver av oss. Hur kan sådana atmosfäriska principer i umgänget med naturen få en bredare användning för att vårda våra landskap, "jordens anlete"? Ett helhetligt tillfrisknande av våra lantbruksorganismer skulle prestera ett stort bidrag för att övervinna vår tids olika miljö- och hälsokriser.

Jean-Michel Florin

*Fakta- och språkgranskning Thomas Lühti
Översättning Göran Nilo*

Sidan 89:

DJURET I OSS, UNDER OSS, ÖVER OSS

UELI HURTER

Djuren är våra bröder, våra systrar, de frågar efter en ny hemvist, när vi leder dem, och i sin fullkomlighet visar de oss en förebild. Att ta sig an denna trefaldiga relation, full av motsättningar, ger oss vår mänskliga värdighet.

Det verkar som om coronaviruset kommer från djuren till oss människor. Det finns många belegg för ett sådant "språng" från djur till människa. Det talar för att djuren är den biologiska orsaken för pandemin med Covid-19. Det har uppstått en osäkerhet i förhållande till djuren sedan denna tanke etablerade sig i offentligheten. Det är då mindre tal om att djuren är farliga och som vi borde skydda oss mot, utan man märker en rakt motsatt hållning: vi har tillfogat djuren lidande och nu värjer de sig mot oss. Olika källor ger näring åt denna förnimmelse: den kritiska tidsandan ifrågasätter den exploaterande civilisationens fabriksmässiga djurhållning.

Den veganska kulturen är ett uttryck för detta. En andra källa var Sonia Shahs artikel i *Le Monde diplomatique*, mars 2020. I den uppmärksammar hon undanträngandet av naturen som orsak till virusutbrotten. En tredje källa hittar man hos Rudolf Steiner, som ur ett andligt perspektiv ser orsaken till den epidemiska utbredningen av smittsamma sjukdomar i det lidande som människorna utsätter djuren för (föredrag 17.4.1912, GA 143). Jag vill med denna artikel ge en orienteringshjälp, hur man ur osäkerheten gentemot djuren igen kan hitta ett säkert förhållande. Min grund till denna text har jag i min över 30-åriga praktik med djur i ett lantbruk och arbetet med detta tema inom sektionen för lantbruk.

Fabriksmässig djurhållning – och om virus och bakterier

Fabriksmässig djurhållning är i alla avseenden en tragedi och jag ser inga möjligheter att på något sätt försvara den. Hur kunde det gå så långt? Industrialiseringen av djurhållningen är följden av vårt abstrakta tänkande, som begriper djur som ting. Den moderna vetenskapen har med Descartes postulerat att djur är en maskin, och med Darwin att djuren utvecklar sig i kampen om sin överlevnad. Förbinder man bägge paradigmen, följer: djuren är överlevnadsmaskiner. Man kan seriekoppla sådana maskiner – inget problem. De producerade massprodukterna leder till kött för näringen eller pälsar för klädseln eller mediciner genom djurförsök, allt till låga priser, som leder till en av oss alla önskad socialisering av välståndet. I sina detaljer är denna industri ännu mer teknisk än man som konsument utmålar den och var och en som informerar sig mer djupgående förskräcks. Den nakna, kalla intelligensen som här griper in – och som just är en egenart hos oss moderna människor –, provocerar livets hjälpreaktioner, som på visst sätt talar samma språk: virus och bakterier glider ut ur livssammanhanget, förökar sig massivt och blir till pandemiska sjukdomar för djuren själva eller för människorna. En spin-off av virus ur djurhållningsindustrin hör till systemets logik.

Den chock djurindustrin förorsakar leder till extrema reaktioner och en av dessa är den moderna veganismen. Den postulerar ett totalt avstående från alla djurprodukter. En vegansk trossats är: "Djurhållning är ett förslavande av djuren." Ett annat credo lyder: "På grund av mig ska inget blod flyta." Det slutar med att fullständigt vända sig bort från djuren. Alla typer av djurhållning ses följaktligen i sig som förkastligt och omoraliskt. Man kan se det som en moraliskt konsekvent hållning eller som fanatism. Även denna hållning tycks mig indirekt göra djuren till ting, genom att den principiellt avsäger sig en relation. Det kan man göra med ett ting, men gentemot ett besjälat väsen verkar det inte adekvat. Också här ses inte djuret som ett förkroppsligande av något själsligt. Veganismen leder i sina konsekvenser till en själslig ödeläggelse av världen genom att förneka djurens kroppsbildning, vilket utesluter dem från den mänskliga evolutions- och kulturgemenskapen med människorna. Förhållandet till djuren verkar vara en provosten för den egna människovärdighetens befinnande. Självbessinandet visar att djurens upplevelser huvudsakligast tilltalar oss över känslan. Det är djupa och starka känslor, som fyller mig när jag upplever kons vilande, hästens kraft. Ett barn blir helt och hållet en hare visavi gnagaren, känslomässigt kryper det in i djuret. Dessa känslors häftighet vittnar om att de är äkta. Min själ är helt uppfylld av dem – och är då också helt utelämnad åt denna känsla. Men hur kan känslorna luttras och vidgas så att de inte "endast" uttrycker förnimmelsesjärens vibrerande, utan också djupa mänskliga hjärtekrafter? Hur kan jag utveckla och skola mina känslor så, att djuren kan tas upp i min mänsklighet och inte dras ner i djuriskheten? Levande tänkande och tankar, som försöker förstå det väsentliga, ger orientering. Handlingar som försöker förhålla sig tjänande till saken, ger fast mark under fötterna. Känslan behöver detta stöd. Genom detta förträngs den inte utan utvecklar sig till kvalitén av en "kosmisk världskänsla". Rudolf Steiner väljer detta uttryck i sitt föredrag den 17 maj 1910, GA 120.

Kunskap om djurväsendet

Att kunskapa om djur betyder, att i tänkandet stiga upp från det förtrogna mineraliska, döda över det levande till det själsliga. Där hittar man ett differentierat uttryck i morfologin, fysiologin och de enskilda djurarternas beteenden. Varje djurart är högt specialiserad genom att den utgjuter den själsligt bildande kraften i ett organ eller organsystem. "Djuret undervisas av sina organ", skriver Goethe. I ett tidigt stadium av embryonalutvecklingen är det mycket lite skillnad mellan de högre djuren, organen är mycket lite specialiserade. Sedan i och med födelserna och genom ungdomsutvecklingen till fullt utväxt djur, skjuts det för varje djurart särskilt viktiga organsystemet i förgrunden och utbildas. Eftersom jag haft kor i mitt lantbruk känner jag väl till denna utvecklingsdynamik för idisslare, inklusive hornbildningen. Sålunda har idisslarnas matsmältningsorgan ett högt "morfologiskt värde". Detta fackuttryck av Adolf Portmann tycker jag är en bra sammanfattning om vad det handlar om: organ, som har ett högt morfologiskt värde, är de organ som är särskilt specialiserade gentemot de embryonala anlagen. Djurets väsen formar sina organ, de är uttryck för dess väsen och jag kan bygga upp en förståelse för den specifika djurartens väsen genom anatomiska, fysiologiska och även etologiska studier (*etologi* = läran om djurs beteenden, *wikipedia*).

Djuret är genialt och för upp de inneboende möjligheterna till ultimata utseenden och prestationer inom sitt område. Samtidigt är det fångat och begränsat i denna specialisering. För människan är det annorlunda: hon är en universalist. Det själsliga och hennes kroppsliga, funktionella och sociala uttryck står till tjänst för en individuellt närvarande andlighet, jaget. I människans universella konstitution – den uppräta gången med händerna fritt till förfogande, språkförmågan och det medvetna förhållandet till sig själv och världen genom tänkandet – ligger grunden till det mänskliga, det mänsklighetsmässiga. Med andra ord: människan *är inte, utan hon blir* människa, biografiskt, kulturhistoriskt, evolutivt. Djuren har inte denna förmåga, varje djurart är en evolutionsmässig höjdpunkt i sig och därmed en slutpunkt. Men djur och människa hör ihop. Specialiseringen är djurens offer, så att människan kan förbli ett väsen i vardande. Detta är inget avståndstagande från djuren, utan djuren tas upp i människans kulturuppdrag. "Tämj mig!" säger räven till lille Prinsen, djuret ber människorna om att få bli upptaget i deras mänsklighet och att tas med.

Broder djur

Människan går upprätt och genom denna hållning vinner hon sin fria mitt. Inte bara den stora hjärnan, som homo sapiens, utan också den fria mitten! Djuret, som har en horisontell "upprätt gång", lever helt i verkligheten! Människan, som går vertikalt upprätt, lever i uppriktigheten. Vår fråga gäller inte bara verkligheten, utan uppriktigheten. Vår existens' samlade moraliska dimension är konstitutionellt avhängig av den uppräta hållningen. Och vår fråga efter vårt värdiga eller ovärdiga förhållningssätt till djuren är också en moralisk fråga. Och vad är nu värdigt i förhållande till djuren: att de är på ögonhöjd med oss, är våra bröder och systrar, att vi står över dem och måste leda dem eller att de står över oss och att vi som oskickliga människobarn kan bli ledda av deras omfattande vishet? Det ena såväl som det andra är riktigt. Som svar föreslår jag att vi ur vår fria mitt har möjligheten att på ett fritt sätt kunna ställa oss inför djuren. Den som säger frihet, säger samtidigt ansvar. Varje fri hållning och gärning är fri i samma utsträckning som den är beredd att ta konsekvenserna av den. Svaret på frågan om förhållandet mellan djur och människa är således trefaldigt: vi människor står å ena sidan över djuret och kan och skall leda det; men vi människor står också på ögonhöjd med broder djur; och för det tredje står vi människor också under djuret, för det har specialiserade förmågor, och utan djuret kunde vi människor inte leva på jorden.

Ledningen av djuren

Människan, som är den sist uppdykande i evolutionen, behåller den hos alla däggdjur embryonalt anlagda upprättade hållningen ända till slutet och går hela livet upprätt på jorden. Genom detta uppstår en självständig mitt. Det är först den mänskliga organisationen som har en genomkomponerad tredelad organism - en organism, som har ett autonomt, i tänkande, känande, viljande anlagt själsliv - individuellt till sitt förfogande. Denna inlärningsförmåga och kulturförmåga uppmanar oss människor att axla ansvaret att leda djuren. Hur kan detta ansvar uppfyllas och levas idag, till exempel vid avel av våra husdjur och vid slakt av djuren?

Djuren är medskapade med oss

Djuren kan gå som vi, vi följer varandra, nomadiserande och vandrande. Djuren har hunger och törst som vi, vi har dessa basala behov gemensamt. Djuren kan sniffa och lyssna som vi. Hästen spetsar öronen och vi skådar med honom i hans riktning. En kos muande, som vi tagit bort kalven från, går oss genom märg och ben. Blicken i ett döende djurs öga är som blicken in i gemensamma själsdjup. Djuren är våra systrar och bröder och med dem delar vi jordens gåvor och himmelens stämmor. Denna förnimmelse av vara medskapade med djuren är en bärande grund för bägge parter. Hur kan vi idag ärligt leva och gestalta detta syskonskap?

Djuren som mästare

I sina förmågor står djuren i sina förmågor långt över oss. Ingen herde kunde leda sin hjord utan sin hund. Ingen öken skulle kunna genomkorsas av människor utan kamelerna. Och människans bofasthet vore inte möjlig utan kon. Slidhornsdjurens egen tolerans att tåla fodret, som blev gödsel med den egna gödseln, gör ett ortsbundet långsiktigt jordbruk förs möjligt. Precis som att man långfristig uppnår en humusökning i åkerjorden bara genom kompostgödsel. Hur kan vi idag kommunicera dessa unika djurprestationer, för att uppnå aktning och därmed värdighet inför dem?

Djurens gamla och nya hembygd

Vi människor har på vår väg i kulturutvecklingen utvecklat detta grundläggande förhållande och tagit djuren i anspråk för arbete genom domesticeringen. Bruket av djur som blott ändamål är då mycket kortsiktigt. På franska heter djurhållaren "l'éleveur", djurhållning och domesticering heter "l'élevage", som kan översättas med "lyfta/hämta/ta upp". Djurhållaren lyfter upp djuret till sig. Han eller hon tar djuret in i sitt eget hus som husdjur. De många olika husdjursraserna har uppstått ur denna kultur. Denna diversitet är enorm. I Frankrike fanns det hundratals regionala ko-, svin- eller hönsraser. Dessa regionala raser bildade en slags hemort, som vi människor har skapat åt djuren, efter att vi berövat dem deras hemvist i den fria naturen. Idag är detta regionala lantbruk praktiskt taget försvunnet. Särskilt efter Andra världskriget blev djurhållningen radikalt förändrad, industrialiserad och globaliserad. Var kan djuren hitta en ny hemvist? I en globaliserad genetisk mix, en total blandning, som sammanställs efter råvarubörsernas noteringar, i enorma stall, masstransporter och slaktindustrier hittar de ingen hemort. Lika lite hemortskänsla får husdjuren i en slags leksaksstatus, där hunden ska gå till frisören och åka med i framsätet i bilen. Var är mitten?

Jag menar att lantbrukshelheten, som vi kallar lantbruksorganismen och eftersträvar som individualiteter, kan besvara denna fråga. Djuret behöver en referensram. Djuret är den själsliga och kroppsliga inkarnationen av dess relationsnät. Isolering eller överdimensionering är dess död. Jordbruksorganismen gestaltad ur insikt och erfarenhet och som inte över tid kan överle-

va utan djur, är den moderna "kulturbiotopen" för husdjur, utan vilken den inte kan leva. I denna organism är djuren organ, varje djurart är ett annat organ, men vart och ett som hjordgemenskap och som generationsövergripande djurväsen. Genom detta får alla frågor kring djurhållning ett annat förtecken. Beskyllningen att kor är klimatförstörare vänds i sin motsats: kon blir klimatskapare. Ett huvudtema i den biodynamiska aktionsforskningen sedan dess start är hur denna ansats kan omsättas i djurhållning, utfodring, avel och gödsling. I sin kärna säger djurens integration inom biodynamiken att vi ställer ödes- och handlingsgemenskapen mellan djur och människa som den lantbruksmässiga helhetens grund i meningen av lantbruksorganismen. I lantbruksorganismens existentiella bemödanden, som Rudolf Steiner föreslog redan 1924, gestaltar människan i sin ledaruppgift ur sina jagkrafter en realandlig "kulturbiotop" – tack vare djuren, med djuren, för djuren.

Människovärdighet och djurvärdighet

Jag sammanfattar dessa reflektioner i en bild: Människan har sitt jag som ett medvetande om sig själv i sig, det är det jordiska avtrycket i hennes vakna jorde-medvetande, ett uttryck för vår andliga natur och vår viljenatur. Detta jagmedvetande är inte givet, det ska inläras genom de olika utvecklingsstadierna från småbarn till skolbarn, över ungdomsåren till vuxen människa. Även när jaget är helt och hållet där, måste det ständigt erövrats på nytt, utvecklas. Det är i riskzonen för faror och samtidigt stöttat i det inre genom djuren. Fruktan, hat, tvivel är de själsliga djuren som ständigt på nytt måste övervinnas. Jaget är också hotat och stöttat genom djuren som urbilder i djurkretsen i vårt synfält, det fält vårt vakenmedvetande begränsar. De konstituerar mig ur djurkretsens tolvhet, men jag måste skapa individualiseringen, annars förblir jag "värld" och blir inte människa. Man kan således säga, att i den mänskliga jagupplevelsen, i självmedvetande, blir det inre djuret förlöst ur sitt fjättrande djurvara och förlöses också i det yttre ur sin oföränderliga fixering vid sin egen urbildlighet.

Vi står inne i "kampen om det humana". Detta humana har sin grund i den existentiella förnimmelsen av människovärdighet. Människovärdigheten har sitt ursprung i individualprincipen i människan, men inskränks inte till denna, utan kan och skall ur denna strömma ut i världen och naturen som en förnimmelseburen kunskaps- och handlingskvalitet, som överallt bär värdighet. Värdighet som skydd för det skapade, men värdighet också som hållning gentemot varje väsens möjlighet att kunna stiga upp till nästa utvecklingsnivå. Denna värdighet är en civilisatorisk kategori. Denna värdighet behöver orter där den kan utvecklas. Gårdar som bedriver en integrerad djurhållning som de biodynamiska verksamheterna, kan med rätta ses som sådana orter – som förankringsplatser och fyrtorsplatser för "värdighet", som skydd och som andligt utvecklingsrum.

Ueli Hurter är en av två ledare för Lantbrukssektionen vid Goetheanum. Samtidigt är han jordbrukare och i ledningen för L'Aubier, en demetergård, ekohotell, biorestaurang och eko-bostadskvarter, president för det schweiziska Demeterförbundet 1997-2010 och medgrundare till "Zukunft säen!"

Bok De ansvariga för Fria Högskolan för Antroposofi har ur de enskilda facksektionernas blickfält sammanställt bidrag till förståelse av coronakrisen och stimulans till adekvata handlingar. Denna bok offentliggörs i juni 2020. Det ovanstående bidraget skrevs ursprungligen för denna bok.

Pedagogiska Sektionen

sid 139 ff..

Pedagogik i coronatider

Myndighet och It-lärande – en kritisk blick på tidsläget

Coronakrisen drabbar alla människor om än med olika tyngd. Den är en utomordentlig möjlighet att lära nytt, som inte är givet i en läroplan, av en lärare eller annan pedagogisk struktur.

Denna möjlighet ges redan när man ska bestämma begreppet kris, som kommer från den grekiska ordstammen "krinokrisis", som betyder: besluta, urskilja, bedöma och klargöra. Krisbegreppet pekar därför på själva kärnan i allmänbildning, på *att vara myndig*. Just själva myndigheten blir just nu ställd på prov. En förmåga hos myndiga människor är att kunna handskas med verklighetens motsägelser. Vi förstår inte verkligheten om vi inte ser motsägelserna.¹⁶

Ingen vetenskap betvivlar denna utsaga eftersom de alla lever på tvister. Ur det politisk-administrativa området ger fackmänniskor råd. Råden baseras på medicinskt och biologiskt vetande som är starkt orienterat till statistiska värden. Man tiger då ofta om att det på inget vetenskapligt område råder konsensus mellan fackmänniskorna/experterna, utom när utskotten är ensidigt bemannade. Fackvetenskaperna lever på samtalsvister och politiken ska pliktskyldigast redovisa hur de nått fram till sina beslut inom dessa motsägelser. Beslutsbärarna ska förklara varför deras fackfolk finner vissa studier vara korrekta eller mindre korrekta och varför de som åskådare till expertstridigheterna har beslutat sig för den ena eller andra tolkningen.

De tilltalar myndiga människor – vilken politisk ledning vill säga att den blivit vald av omyndiga -, som önskar sig klara råd rörande den aktuella situationen. Men beslutsbärarna appellerar i regel inte till människors myndighet. Exempelvis bekräftar de officiella meddelandena världen över att många av de som avlidit på grund av Corona är över 70 år gamla. Tanken att vidta åtgärder som begränsar denna personkrets, ligger nära.¹⁷ Men den öppnar också varianten att lägga fram dessa siffror för personerna i farozonen och lita på att de själva bedömer risken gällande sig själva och således beslutar om vilken form av social distans de ska ha för egen del.

Det är därför viktigt att fråga sig vilka historier som berättas? Vilka röster hörs? Vilka problem diskuteras och bearbetas? Vilka konsekvenser och problem uppstår exempelvis för barn, ungdomar, uppfostrare och lärare genom myndigheternas åtgärder att stänga skolor? De drabbar inte bara skolan. Bildning äger alltid rum inom en samhällelig ram. Den är ingen isolerad process. Det som lever i nutiden färgar av sig på vardagen i bildningsinrättningarna. Vilken historia berättar vår nutid för oss?

Ända fram till slutet av 2019 var klimatfrågan i allas munnar. I nuläget spelar den inte längre samma roll. Det var tal om solidaritet och gemensamma handlingsstrukturer världen över. Den solidaritet som över hela världen utvecklats ur coronakrisen bär en annan signatur. Den plötsliga ekologiska åtstramningen som tvingades fram av nödsituationen uppstår inte ur förnuft och insikt gällande jordens nöd och kommer snabbt att igen försvinna när den nöd som uppstått genom virusattackerna åter avtar.

¹⁶ Rudolf Steiner: Allmän människokunskap, 8:e föredraget, Dornach 1992, sid 122

¹⁷ Wolfram Meyerhöfer: *Auch eine Krise der mathematischen Bildung*, i *Zeitpunkt*, 8.4.2020

Med virussituationen förbands genast metoderna med vilka de måste bekämpas.¹⁸ Plötsligt tränger sig ett direktiv om totalitära handlingsåtgärder i förgrunden och infekterar demokratiska system.

Miljoner människor beordras i karantän eller i låsta områden och spärras av från omvärlden. Efter bara några få veckor var det möjligt att praktiskt taget lamslå flygtrafiken. Den vanliga vardagen avbröts och ifrågasattes. De omfattande mänsklighetsproblemen som världssvält, drogproblematik, självmord, hotet från atomkraften eller den ekologiska kollapsen försvann ur offentlighetens synfält. Den direkta påverkan utlöste ångest och konsekvent med detta ställdes den egna och andras säkerhet över allt annat.

I bildningslandskapet känner man väl till säkerhetstänkandet! Den ultimata uppfyllelsen av kontrollprogrammen vore att triumfera över döden utan att ställa sig frågan: vad kan vi lära av döden.

Bemödandet om helhetliga synsätt trädde i bakgrunden. Teorier behärskar scenerna. Som Charles Eisenstein sade: Din fisk är sjuk. Kärnteorin: isolera fisken! Omvärldsteorin: städa akvariet!¹⁹

Det är alltså inte bara teorierna och tanke- och föreställningsinnehållen, som vi bildar om världen och vilka handlingsstrukturer vi hämtar fram om dem, som är av betydelse. I dessa handlar det om avbildningar av verkligheten. I aktiviteten att *bilda tankarna* är vi viljemässigt – och därmed Realt – förbundna med världen. Krafterna som är verksamma i tänkandet är inte bara innerligt upplevda avbilder, utan verksamma "bildande krafter" i världen. När vi bildar tankar och tankeformer är vi direkt förbundna med de verksamma bildande/skapande processerna i naturen. Steiners upptäckt av sammanhanget mellan bild/skapelse- och tankekrafter bör exakt beskrivas med vetenskapliga metoder.

Pedagogiska rum – chanser och faror för framtiden

Inför det faktum att förskolor och skolor är stängda (i Sverige bara till viss del. övers. anm) och att barn och ungdomar ska ha sin skolgång i hemmet och hålla avstånd från andra människor i det offentliga rummet, förskjuts de tematiska tyngdpunkterna i skol- och uppfostringsområdet. Relationsgestaltningen mellan barn/ungdomar, föräldrar och uppfostrare och lärarpersoner antar nya former och väcker oväntade förmågor.

Nästan över en natt överbryggas den digitala tekniken den fysiska åtskillnad som uppstår mellan människor. It-lärande intar en självständig plats som självklart hjälpmedel och möten, interna konferenser och till och med offentliga konferenser äger rum över internet. Den egna lägenheten blir till arbetsplats. Genom detta uppstår en situation som helt är hemma i medvetenhetssjälens tidsålder. Människorna går in i ensamheten och koncentrerar sig på sina egna intressen. Den inre ensamheten väcker dock en längtan efter gemenskap. I människornas jagsfär verkar inte bara åtskillnadens kraft utan även längtan efter att förbinda sig. Det nya medvetandets uppgift är att hitta ett nytt, självskapat förhållande till åtskillnad och förbindande. De "pedagogiska rummen" är själva groddarna för detta. De är hjärtat i förskolor och skolor. De har en viktig uppgift i bildningen och är till stora delar inte möjliga att planera. De skapas

¹⁸ Caspar Hirschi: *Unsere Pandemie-Experten wissen wenig – aber das dafür mit Nachdruck*, i: NZZ am Sonntag, 17.4.2020.

¹⁹ Charles Eisenstein: *Die Krönung*, i Zeitpunkt, 12.4.2020.

ständigt på nytt ur de bestående förhållandena. De bildas mellan och genom människor. Sedan en längre tid håller vi på att undersöka vilka chanser och faror den digitala världen utgör för mellanrummen och de "pedagogiska rummen". Vilket förhållande till världen och människan möjliggör den?

Vi människor, liksom jorden, som har sina syskon i världsalltet, är förbundna med andra människor, naturen och hela kosmos. Med vårt arbete förändrar vi sedan århundraden naturen. Jordens och mänsklighetens framtid är avhängig av sättet som vi realiserar vår förbundenhet. Det hänger på vilket förhållande vi bygger upp till jorden, till kosmos, till människorna och till vår egen kroppslighet och vilket ansvar vi övertar för dem.

Utveckla din potential och utveckla den allt mer omfattande. Det är vår tids bildningsdevis, vårt bildningsideal. Människan får och bör ständigt utbilda sig vidare, självständigt upptäcka allt och ihärdigt skapa nytt. Anspråken är så stora att överkraven nästan är en logisk konsekvens.

Alain Ehrenberg²⁰ förutsåg 1998 (i sin bok med samma namn) det utmattade jaget. För att inte hamna i detta tillstånd uppstår önskan att hitta en säker väg, som är goda nog för kraven. En sådan väg bestäms av kontroll och makt. Det som inte är förutsägbart eller möjligt att planera ter sig tvivelaktigt. Det världen idag upplever i stor skala är en installation av en kontrollmekanism. Det väcker än en gång den gamla tron att människan och världen är kontrollerbara.

Till insatsen av teknologi, som möjliggör genomförandet av dessa principer, hör en lågmäld förutsättning: dess tillgänglighet – som utesluter alla som inte har tillgång, bortsett från att inte alla kan hantera detta. Å andra sidan finns en fara att reduceras till det tekniken "kan" (presterar). Till sist blir det även diskriminerande, när tillgången till en beledsagande lärare blir en fråga om ekonomi/välstånd i meningen: "vi ger de fattiga maskinerna och de rika människorna".

Att verka genom närvaro – en fråga om människovärdighet

Med detta har vi visat på en andra väg. Dess styrka ligger i de mänskliga relationerna. Relationspersoner straffar och hotar inte. De verkar genom sin närvaro. De håller - oavhängigt av andras förhållningssätt – relationserbjudandet öppet. Deras kontroll är självkontrollen. Misslyckanden bemöter de utan att villkora relationen. De tilltalar ihärdigt det goda i människan.

I kampen om en sann uppfostringskonst med bestämmelser och online-timmar, dyker ögonblicksvis nya kvalitéer av människomöten upp. Ur erfarenheten av sådana ögonblick får frågan efter mänsklig värdighet en relation till upplevd verklighet. Exempelvis det ögonblick när skolan får myndighetsmeddelanden om nya riktlinjer, som vid första anblicken ter sig ogenomförbara. Men sedan genomförs en ansvars genomgång i kollegiet, vilket vänder bladet: personliga brev till eleverna skrivs, telefonsamtal görs, uppgiftsfördelning genomförs. Först genom en initiativpräglad samverkan mellan många människor bemästras i samklang med föräldrahemmen slutligen den stora utmaningen. Sedan kommer det ögonblick när efter veckor av distans en kvinnlig elev och hennes lärare igen står inför varandra. Kollegans kommentar: "Där var den ömsesidiga uppmärksamheten. Där är du!" I rummet människa och människa emellan dyker det annars invanda, vardagliga för ett ögonblick upp i medvetandet. En kollega kommenterar ett sådant återseende: "Först efteråt märkte jag att den förgångna tidens

20 Alain Ehrenberg: *Das erschöpfte Selbst*, Frankfurt a. M. 2004

innerliga tankar på klassen och elevernas personligheter var liksom närvarande vid detta återseende.” Beskrivningen av jagsinnet²¹ kan man bokstavligt gripa här: I mötets direkthet, i ”vibrerandet” mellan sympati och antipati, mellan hängivenhet och medvetenhet, kan människan bli varse något väsensartat hos den andra människan.

Också hos äldre årgångar uppstår sådan ögonblick av att varsebli det mänskliga i växelspelet mellan online-veckor och reala möten. Jämte den växande längtan att igen kunna möte klassgemenskapen, har i samtal om It-inläringens erfarenheter olika iakttagelser samlats in. En del ungdomar beskriver upptäckten att deras datorers främsta status som ”fritids- och underhållningsverktyg” har förskjutits till att vara ett viktigt ”arbetsverktyg”. Många unga människor satte ord på den mer oangenäma erfarenheten att under många timmar och dagar efter varandra bara kunna delta i online-lektioner. Det var ”mer opersonligt” och ansträngande, det som fattades, avsaknaden av möten behövde kompletteras av en slags kontinuerliga, tvångsmässiga ansiktsrörelser. Denna iakttagelse motsvarar rapporter från de gångna veckornas högskolestudenter. Studenterna beskriver utmaningen med en sådan för det mesta icke förlöst utjämningsrörelse, särskilt i de fackområden, där det mindre handlar om sammanhang med tankemässigt vetande, än om hopkopplingen med andra mänskliga erfarenhets- och kvalitetsområden.

Klaus Zierer beskriver 2019 i en gäst-kommentar för NZZ sitt facit efter sina intensiva undersökningar kring digitala mediers verkan i pedagogiken: ”Skolor är platser bestående av människor för människor. Människan måste stå i centrum. Det handlar om bildning och därmed om frågan vad som gör oss människor till människor. Varje barn har rätten till en human skola – även eller just i digitaliseringens tidsålder”²²

Aktualiteten av detta facit har tydligt stigit bara under några månader i år. Under en av de många online-konferenserna sade en kollega inom den internationella waldorfpedagogiska rörelsen: ”Jag ser hela tiden bara huvuden. Rör vi oss bara som huvud in i framtiden?” Ur pedagogiskt perspektiv uppstår den pockande forskningsfrågan om vilka hållbara verkningar som infinner sig för de elever, som under många dagar och veckor upplever den mer kognitivt orienterade online-undervisningen. Omvänt kan paradoxen inträffa, att först genom det virtuella klassrummet bildas det ett starkare medvetande om, vad det verkligen betyder att genom upplevelserna i undervisningen stå inför varandra som människa till människa.

Vi har precis börjat utvärdera de pedagogiska erfarenheterna med Covid-19-Lockdown. Förutom många andra uppgifter gäller det att pröva och fokusera på sådana ögonblick, där allting ommöbleras, där människor ställer nya frågor om människans väsen ur de existentiella mötena med det digitaliserade maskinväsendet. Till vår nutids och vår framtids signatur hör uppenbart frågan efter ögonblicken när vi varseblir människorna som människa på ett nytt sätt.

Sektionsledarna

Claus-Peter Röh och Florian Osswald

Övers. Göran Nilo

21 Rudolf Steiner: Allmän människokunskap, 8:e föredraget, Dornach 1992.

22 Klaus Zierer, Professor für Schulpädagogik an der Universität Augsburg, i: ”*Ernüchternde digitale Bildungsrevolution*”, i: NZZ, 16.5.2019.

...
Från Ungdomssektionen

Sid 123:

ASPEKTER TILL UMGÅNGET MED CORONAKRISEN FÖR UNGA MÄNNISKOR

Constanza Kaliks – sektionsledare

”(...) vi har förlorat det som inte direkt har att göra med hörsel- och synsinnena: det, som är förbundet med känselsinnet, lukt- och smaksinnet. Och vi förlorar också långsamheten, tiden för det skapande groendet och mottagandet, tiden för tillgivenhet och kärlek, naturens tid (...) Vi förlorar vikten, d. v. s. kroppslighetens dimension och den begreppsmässiga tätheten, vi förlorar förmågan att känna temperaturen, d.v.s. de andras värme och skeenden, vi förlorar föreställningen om det osynliga och om mysteriet, som på andra sidan hänvisar oss till det som är tillgängligt för oss och som står till vårt förfogande, och vi förlorar till och med förmågan att lyssna, som inte är kompatibelt med hastighet och acceleration. (...)”¹

De åtgärder som införts vid umgänget med Covid-19 har världsomspännande genomträngande verkningar i många unga människors liv.

Många gånger betyder dessa åtgärder ett avbrott i biografiströmmen, ett ovisstavsavbrott från planerade och ofta under lång tid förberedda och förhoppningsfulla steg i en utbildning, ett studium eller ett av kommande konkreta projekt och oron för hur och om denna ström ska kunna tas upp igen. Utöver detta betyder dessa åtgärder i vardagen en isolering i ett av biografins moment, då detta att-vara-tillsammans egentligen är grundläggande för erfarenheten om sig själv och världen. Och på många platser för de med sig ett ifrågasättande av den existentiella grunden: unga människors arbetslöshet, i vilket fall ett stort och bekymmersamt problem sedan många år²², intensifieras och blir nu i ännu högre grad en oundviklig utmaning.

Ett centralt perspektiv i unga människors erfarenhet är att lära sig att orientera sig i mötet med realiteten. Grunderna till en sådan realitetserfarenhet har olika aspekter; i den nuvarande situationen med samhällslik isolering är dessa aspekter många gånger ifrågasatta, och denna förlust förnimms i en mer eller mindre prekär form som den egna verkligheten i livet, bland annat inom följande tre områden:

1. Det ena sättet för verklighetsupplevelse rör den egna *kroppsligheten*. Genom den aktuella situationen är denna delvis drastiskt begränsad, vilket framförallt i den tidiga ungdomen är en betydande upplevelse. Den ovan citerade tankegången av João Maria André antyder vilken dimension den förlust som – inte bara för unga människor – inträder när den sinnliga erfarenheten ensidigt reduceras och tätheten och värmen, som den mänskliga världsförbundenheten genom sinnena möjliggör, inte längre kan erfaras.
2. *Möjligheten att förstå* världen, möjligheten att förstå och genomtränga de egna erfarenheterna allt mer, och genomtränga dem förnyande och utvidgande, är grundläggande för att förtroendet till att kunna orientera sig i sig själv och i verklighetens förhållande,

1 Prof. Dr. João Maria André: Telépolis, Entfernung, Geschwindigkeit und Resonanz, [https://www.publico.pt/2020/04/26/local/opiniao/telepoisdistanca-velocidade-ressonancia-1913721\(27.5.2020\)](https://www.publico.pt/2020/04/26/local/opiniao/telepoisdistanca-velocidade-ressonancia-1913721(27.5.2020)).

2 Jmf. United Nations World Youth Report: Youth and the 2030 Agenda for Sustainable Development. I: <https://www.un.org/development/desa/youth/wp-content/uploads/sites/21/2019/02/conclusions-wyr-2030agenda.pdf> (27.5.2020). ”Även om den globala ekonomin har börjat återhämta sig har arbetssituationen blivit värre de senaste åren. För närvarande är 71 miljoner unga människor arbetslösa och många miljoner fler har osäkra eller informella anställningar. ILO uppskattar att 156 miljoner unga i låg- och mellaninkomst länder lever i fattigdom även om de har anställningar.” sid 114.

ska kunna bildas. Möjligheten till förståelse är för närvarande mycket försvårad och samhälleligt är den upplevbar som att övervägande antingen att hålla fast vid redan intagna positioner, ur vilka allt tolkas, eller som en omfattande skepticism eller modlöshet.

3. *Utbytet*, att försäkra sig om verklighetsanknytningen genom dialog med de andra som har liknande erfarenheter, ömsesidigheten och samtalet är grundelementer för upplevelsen av verkligheten. Detta utbyte är för närvarande försvårat genom isoleringen. "Jag saknar de mänskliga mötena, där man lär tillsammans med andra", skrev nyligen en ung kvinna från sin isolering i en storstad i Sydamerika. "Närvaron av andra som ser det vi ser och som hör det vi hör ger oss försäkran om realiteten i världen och i oss själva", skriver Hannah Arendt och drar slutsatsen att den nya tidens intensifiering av ett privat inre liv och offentlighetens förfall, som oändligt stegrat det subjektiva känslolivet och det privata förnimmandet "(kunde) bara bli till på bekostnad av förtroendet till världens verklighet och de människor som uppenbarar sig där."³ ³Den försvårade närvaron av andra genom isoleringen – det betyder frånvaron som en fara för att inte få en försäkran om verkligheten, inställer sig som en graverande följd.

Därför träffar den nuvarande situationen unga människors läge inte bara marginellt, utan existentiellt, eftersom deras orientering och inriktning till verkligheten blivit försvårad. Dessa möjligheter till verklighetsorientering – genom tillgång till sinneserfarenheter, genom vilka den ständigt förnyande förståelsen och att förnimma sig i förhållande till realiteten genom dialogen med de andra – är grundläggande för att förtroende ska bildas. När dessa möjligheter faller bort, uppstår det nuvarande på många orter framträdande misstroendet, som utlöser ända till fundamentalistisk osäkerhet och ångest. Förtroende är som ett förskott som människan skänker till den andra människan, till världen, den alltid oförutsägbara framtiden, och genom detta kan hon gestalta förbindelsen med det som befinner sig i vardande. Att upprätthålla en relation till detta förtroende och kunna förvandla det från ett givet förtroende till ett reflekterat medvetet förtroende verkar under nuvarande betingelser vara en långtgående uppgift.

Att finna meningen är en av de unga människornas stora bedrifter – det är på ett sätt kännetecknet för övergången från barndomsmedvetandet till den unga vuxnes medvetande. Viktor Frankl säger i en intervju med den judiska teologen Pinchas Lapide att uppföstran ska vara mer än att bara förmedla vetande, den ska också skärpa samvetet så att den unga människan blir "klarhörande nog för att lyssna fram de inneboende meningsmöjligheterna och erbjudandena i varje enskild situation"⁴. ⁴Under samtalets gång formulerade Lapide att ett sådant meningserbjudande både manar till handling och även tror på framtiden.⁵ I denna mening är möjligheten att ställa in sig i den nuvarande situationen genom att skapa mening och hitta mening, en central erfarenhet för unga människor, som leder till en relation med framtidsperspektiv. Ur en sådan upprättad förbindelse med framtiden med dess helt öppna och vardande karaktär, kan det givna förtroendet förvandlas till ett insiktsfullt och medvetet förtroende. I dessa tider av existentiell osäkerhet kan på detta sätt en grund för relationen till verkligheten bildas ur egen aktivitet.

3 Arendt, Hannah: *Vita Activa*. München, sid 63.

4 Frankl, Viktor; Lapide, Pinchas: *Gottsuche und Sinnfrage*. Gütersloh 2011, sid 74.

5 Ebenda sid. 121.

Frågan om vad unga människor kan göra, för att vinna förtroende och en ständig nyskapelse av meningsfullhet, får nu konturer. Det är inte realistiskt att här ge allmänna råd om vad de skulle kunna göra i sina respektive konkreta omständigheter. Men jag vill ändå visa på tre aspekter, som eventuellt kan bli aktiva och gripas på ett självständigt sätt:

- ✦ Meningserbjudande genom en egen producerad, självbestämd och i vilket fall upppepad aktivitet – till exempel en medveten hantering av tidsgestaltningen.
- ✦ Den aktiva medvetenheten och hänvändelse till andra – till exempel genom att hjälpa eller understödja någon, eller ta en daglig kontakt med någon.
- ✦ Att aktivt vårda anslutning till andra och också söka personliga möten, vid sidan om de genom medier, i den mån det under de givna omständigheterna är möjligt.

I denna mening befattar sig Ungdomssektionen inom Fria Högskolan för Antroposofi vid Goetheanum intensivt med det aktuella läget och ur detta har också ett nytt projekt startats. Unga människor från hel världen inbjuds att delta i en process och tänka sig in i tiden efter pandemin och – så uttrycker sig en ung medarbetare – ”leva med frågan om en sådan framtid på ett sådant sätt att vi utvecklar ett personligt bidrag, som leder till ett konkret förverkligande”. Genom skriftliga och konstnärliga svar på ställda frågor och regelbundna utbytesmöjligheter ska ”dessa motiv hos unga människor synliggöras och möjligtvis skapa en substans som är bärande genom dessa tider.”⁶⁶

Syftet med detta projekt är att det ur denna *gemytlighet*, uppstår ett bidrag till ett rum, där förtroende kan bildas. Ett förtroende som grund för livet med de andra: ”(...) om mänsklig individualitet ska kunna möta mänsklig individualitet i moralisk anda, kommer det framförallt att vara nödvändigt med en atmosfär av förtroende.”⁷⁷ Om det lyckas kunde det vara möjligt att uppleva vad Ernst Bloch i sin *Princip Hoffnung* beskriver som något ännu-inte-medvetet, som det som kommer ur framtiden och som i en anande form blir märkbart som ”morgonluft”⁸⁸ i vår tid – även i den nuvarande krisen.

Översättning Göran Nilo

6 För vidare information om projektet: ioana@youthsection.org.

7 Steiner, Rudolf: Geistige Wirkenskräfte im Zusammenleben von alter und junger Generation – Pädagogischer Jugendkurs (GA217). Dornach 1988, sid. 95

8 Bloch, Ernst Das Princip Hoffnung. 10:e uppl., Frankfurt a. M. 2016 sid. 131,132.

2
3

4
6
7
8